

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.1.05>

This publication was made with the funds of a joint Grant of EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Марина ЧИКАЛОВА

Навчання під обстрілами: виклики і можливості для освітньої сфери

MARYNA CHYKALOVA. **Learning under fire: challenges and opportunities for the educational sector.** *In the article the author focuses on the conditions of the educational process during a full-scale war. The scientific sources of scientists who devoted their research to the problems of organizing the educational process under the conditions of force majeure were analysed. A list of regulations and other legislative documents is provided, in accordance with which the training should be conducted in the circumstances of hostilities and martial law. The article raises the question of the influence of military actions on the educational process and their possible consequences, as well as the need to arrange reliable shelters in educational institutions to ensure the reliability and safety of all participants of the educational process. The author provides statistical data on the results of the national multi-subject test in 2023 of the entrants from the border regions. Technologies are singled out, which allow recipients of educational services to receive quality education even in the conditions of military challenges. The author char-*

acterized the recommendations aimed at ensuring high-quality and safe education in the conditions of war with the participation of the authorities and civil society.

Keywords: *education, war, distance learning, educational establishments.*

1. Вступ. Постановка проблеми

Допоки є 1% віри, доти буде 99% шансів на краще. Ці слова, як ніколи, актуальні у період дії обставин непереборної сили (форс-мажорних обставин). Війна, яка була розв'язана російською федерацією, змусила докорінно змінити весь той звичний устрій, який облаштовувався десятками років. Вся країна, а особливо східні та південні регіони, опинилася в умовах, які у реальності ніхто не міг передбачити і до яких практично ніхто не був готовий. У законодавчих актах, Програмах, Законах та Положеннях (Закон України «Про освіту» [13], «Про повну середню загальну освіту» [14], «Про вищу освіту» [8], «Про внесення змін до деяких законів України в сфері освіти щодо врегулювання окремих питань освітньої діяльності в умовах воєнного стану» від 28.04.2022 № 7325 [9], постанови Кабінету Міністрів України від 28 липня 2023 року № 782 «Про початок навчального року під час воєнного стану в Україні» [7], наказу Міністерства освіти і науки України № 563 «Про затвердження методичних рекомендації щодо окремих питань здобуття освіти в закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні» [10], листа Міністерства освіти і науки України від 16.08.2023 № 1/12186-23 «Про організацію 2023/2024 навчального року в закладах загальної середньої освіти» [11] тощо) зазначено алгоритм дій на випадок форс-мажорних обставин: карантину та військових дій на території країни, а також визначено основні принципи надання якісних освітніх послуг та права й обов'язки всіх учасників освітнього процесу в цей період.

В умовах збройних конфліктів та воєнного стану освітні заклади, педагоги та учні стикаються з низкою серйозних викликів, які ставлять під загрозу неперервність освітнього процесу та безпеку його учасників. На тлі конфліктів та військових дій, навчання стає не лише складним завданням, але й стратегічно важливим аспектом розвитку суспільства та забезпечення майбутнього покоління знаннями та навичками. Тому дослідження та аналіз цієї теми є надзвичайно актуальною потребою для розробки ефективних стратегій та політик у галузі освіти в умовах військових конфліктів.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемі організації навчання в умовах військових дій присвятили свої наукові розвідки такі науковці, як О. Локшина («Організація освіти в умовах війни: рекомендації міжнародних організацій» [4]), яка разом з групою співавторів наголошує на необхідності впровадження механізмів захисту освітнього процесу в умовах війни та пошуку альтернативних шляхів надання освітніх послуг (неформальні програмами навчання, інтенсифікація навчальних занять, організація тимчасових місць для навчання або домашні школи).

М. Назар у статті «Віртуальне навчання в умовах війни» [3] розкриває психолого-педагогічні властивості он-лайн навчання та стверджує, що такий тип навчання із застосуванням сучасних мультимедійних та інтерактивних технологій не втрачає своєї актуальності та сприяє розвитку співпраці, креативності та особистісного потенціалу.

Викликає зацікавленість і дослідження Л. Шелестової [18], присвячене проблемі подолання навчальних втрат учнів в умовах війни, у якому запропоновані заходи з розв'язання цієї проблеми, а саме: навчання під час канікул, репетиторство за державний кошт, створення інтеграційних класів; перегляд та адаптація освітніх програм; розроблення додаткового контенту з ключових навчальних тем тощо.

М. Москалюк та Н. Москалюк [2] розглядають можливості підвищення мотивації студентів в умовах дистанційного навчання під час військових дій. Основний акцент автори роблять як на зовнішній, так і на внутрішній мотивації, а також надають рекомендації щодо заохочення студентів, які змушені навчатися у період бойових дій на території країни у дистанційному форматі.

Значна кількість науковців різних сфер діяльності зосереджуються на основному аспекті сьогодення: як зробити освітній процес якісним навіть в умовах форс-мажорних обставин.

Варто взяти до уваги й рекомендації Державної служби якості освіти: «Як вчителю організувати свою роботу під час війни» [19] та «Як здійснювати оцінювання навчальних досягнень учнів в умовах війни» [20].

3. Постановка завдання

Аналіз та вивчення публікацій, які пов'язані з проблемою, що досліджується, допомогли сформулювати *мету* цієї наукової статті, яка спрямована на розгляд проблеми навчання під обстрілами та

вивчення викликів і можливостей, які виникають для освітньої сфери, а також полягає у визначенні впливу війни на навчальні заклади та розвиток адаптивних стратегій для забезпечення неперервності освіти в умовах війни.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань: проведення аналізу впливу війни на навчальні заклади, освітній процес та учасників освітнього процесу; визначення основних викликів, з якими стикаються учні, студенти, викладачі та адміністрації навчальних закладів під час обстрілів у зоні активних бойових дій; вивчення можливості для забезпечення безпеки та неперервності освітнього процесу в умовах війни; надання рекомендацій стосовно інноваційних підходів для покращення навчального процесу в умовах війни. Ці завдання допоможуть висвітлити складні аспекти проблеми навчання під обстрілами та знайти ефективні шляхи подолання цих викликів у сфері освіти.

4. Виклад основного змісту дослідження

Навчання під обстрілами – це особлива ситуація, коли навчальні заклади, педагоги та учні знаходяться під загрозою з боку воєнних дій, а сам процес навчання відбувається в умовах постійної небезпеки та ризику для життя та здоров'я учасників. У таких умовах навчальні заклади можуть перебувати під обстрілом артилерії, ракетних ударів чи інших форм воєнних атак. Здобувачі та надавачі освітніх послуг вимушені проводити заняття, дотримуючись особливих заходів безпеки та рятування, а також здійснювати навчальні заходи в умовах постійної тривоги та напруги, а також тимчасово припинити заняття через загрозу для безпеки учасників освітнього процесу. Внаслідок пошкоджень будівель, обладнання та інфраструктури під час обстрілів навчальні заклади можуть зазнавати значних фінансових втрат та збитків. Психологічний стрес та травми внаслідок життя під постійним страхом та небезпекою під час обстрілів – одне із безумовних наслідків у період військових дій. Ці основні виклики створюють серйозні перешкоди для освітнього процесу та потребують розробки ефективних стратегій для забезпечення безпеки та навчання у таких умовах. На жаль, усі методи та інноваційні підходи у таких непередбачуваних жорстоких обставинах є актуальними виключно для певних територій та у певних умовах. Їх слід вважати скоріше темпоральними та доречними на часі, але аж ніяк не постулатами.

У зоні активних військових дій надання освітніх послуг стає вкрай складною задачею через перешкоди, що виникають також і у доступі до навчальних закладів та онлайн-ресурсів. У цій статті розглянемо труднощі, які виникають у забезпеченні освіти в умовах активних бойових дій, а також можливі шляхи подолання цих перешкод. Найбільшої матеріальної шкоди завдано навчальним закладам різних форм власності та рівня акредитації, що робить неможливим нормальне функціонування навчального процесу. Перерви у навчанні через постійні повітряні тривоги, які ніхто не в змозі спрогнозувати, в свою чергу призводять до того, що у зоні бойових дій діти та молодь часто змушені переривати своє навчання на невизначений час через евакуацію, переселення або загрозу безпеці. Військові дії можуть стати причиною перебоїв у електропостачанні, руйнування інфраструктури зв'язку та обмеження доступу до Інтернету, що ускладнює використання онлайн-ресурсів для навчання.

Труднощі з доступом до освіти в умовах військових дій є серйозною проблемою, яка потребує комплексного підходу до вирішення. Необхідно зосередитися на відновленні навчальних закладів, організації альтернативних форм навчання та організації доступу до онлайн-ресурсів для забезпечення права на освіту всіх людей, навіть в умовах повномасштабної війни.

Проведення аналізу впливу війни на навчальні заклади, освітній процес та його учасників дозволили узагальнити результати, які були згадані вище (див. табл. 1):

Таблиця 1. Вплив військових дій на освітній процес

Фактори впливу	Можливі наслідки	Висновок
Пошкодження та повне чи часткове знищення інфраструктури	Війна призводить до пошкодження або знищення будівель, обладнання та інфраструктури навчальних закладів	Унеможливлення навчального процесу у таких установах. Такі заклади підлягають відновленню та реконструкції для забезпечення доступу до освіти.
Порушення навчального процесу	Обстріли та воєнні дії порушують звичний розклад занять	Неможливість здійснення навчання через ризик для безпеки учнів та вчителів. Необхідно забезпечити стабільний доступ до Інтернету та електропостачання в умовах військових дій для використання онлайн-ресурсів для навчання.

Евакуація учасників освітнього процесу	Учні, вчителі та інший персонал навчальних закладів можуть бути змушені евакуюватися з місця проживання через загрозу для їхньої безпеки	Зміна звичного місця навчання і виникнення непередбачених проблем у процесі адаптації до нових умов
Психологічний вплив на учасників	Учасники освітнього процесу, особливо діти, можуть відчувати стрес, тривогу та інші психологічні проблеми внаслідок життя під постійним страхом та небезпекою	Необхідність залучення фахівців-психологів, які можуть та вміють професійно працювати з різними віковими категоріями
Погіршення якості навчання	Недоступність навчальних закладів та небезпека для безпеки учасників освітнього процесу	Ймовірність погіршення якості навчання та втрати академічних досягнень здобувачами освітніх послуг. Доцільно впроваджувати організацію альтернативного навчання: такі як мобільні школи, дистанційне навчання та інструктивні програми для тих, хто перебуває в зоні бойових дій чи на окупованих територіях.

Джерело: розроблено автором на підставі опитування учасників освітнього процесу

Ці результати підкреслюють серйозний вплив війни на освітній процес та потребу в розробці стратегій для подолання цих викликів у навчальних закладах. Одним із видів безпечного навчання є надійне укриття. Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) надала рекомендації стосовно того, що вважається укриттям та ті беззаперечні вимоги, які повинні бути поставлені до нього [5]: «Найпростішим укриттям може слугувати фортифікаційна споруда, підвальне або цокольне приміщення будівлі. У ньому люди можуть перебувати тимчасово, для захисту від небезпечних чинників. Підвальні приміщення шкіл можна використовувати як найпростіші укриття. Вони мають бути облаштовані таким чином, щоб забезпечити безпеку учнів та працівників шкіл. Найпростіше укриття повинно бути безпечним і комфортним для перебування у ньому мінімум 48 годин. Площа укриття на одну людину залежить від віку присутніх. Але повинна бути мінімум 0,6 м², якщо місця розташовані одним ярусом, 0,5 м², якщо двома. Якщо укриття розраховане на понад 50 осіб, у ньому обов'язково повинно бути два виходи. Також навчальні заклади можуть використовувати як

укриття підземні станції метро, паркінги, підземні торгові центри та інші будівлі. Важливою умовою є їхнє розташування. Відповідно до рекомендацій ДСНС – це до 100 м». Цих вимог суворо дотримуються навчальні заклади прикордонних регіонів (Сумщина, Чернігівщина, Харківщина) та південних областей (Одещина, Миколаївщина, Херсонщина, Запорізька область), де атаки з моря постійно наражають на непередбачувану небезпеку. Навчальний процес у зазначених регіонах проходить вкрай напружено, як для надавачів послуг, так і для здобувачів. Значний обсяг часу мешканці територій, які перебувають в зоні активних бойових дій, проводять у підвальних приміщеннях, у яких відсутній зв'язок, Інтернет та світло. «Навчання при свічках» – це ще один синонім до «навчання під обстрілами».

За даними обласних військових адміністрацій України у прикордонних регіонах триває нарощення фонду захисних споруд. Так, на Сумщині за пів року цей фонд збільшився майже на 400 укриттів і станом на грудень 2023 р. налічує 1998 об'єктів. За словами начальника Сумської обласної військової адміністрації Володимира АРТЮХА: «Особлива увага, зокрема, приділяється створенню безпечних умов для учасників освітнього процесу та облаштування укриттів у навчальних закладах. На сьогодні укриття наявні в 621 із 703 закладів освіти Сумщини, що становить 88,3%. 210 освітніх установ потребують капітального ремонту, реконструкції, чи побудови захисних споруд». [15].

Голова Харківської ОВА Олег Синегубов повідомив у липні 2023 р., що у 64 навчальних закладах Харківської області є укриття, які відповідають вимогам безпеки: «Час польоту ракети з передмістя російського Белгорода складає 30-40 секунд. Тобто за 30 секунд ми маємо всіх дітей спустити в укриття. Ми проводили відповідні тренування, у нас йшло на це максимум 5 хвилин». В Харківській області майже 300 закладів освіти перебувають на тимчасово окупованих територіях. З 24 закладів вищої освіти – 21 заклад має пошкодження внаслідок атак РФ. 17 шкіл повністю зруйновані й майже 200 мають пошкодження. На Харківщині вперше організували офлайн-навчання школярів у приміщеннях станцій метрополітену. Перша зміна починається з 9.00, друга – з 13.00. За парти в метро сіли трохи більше тисячі школярів. До станцій і назад у рідні мікрорайони школярів привозять автобуси. Міністр внутрішніх справ України Ігор Клименко зазначив: «Поліцейські і рятувальники, за слова-

ми міністра, чергують на кожній станції, щоб убезпечити дітей від можливих загроз». 21 століття... 2023-2024 навчальний рік. Українські діти навчаються у підземці... Чи зможе людство пробачити російським окупантам цей жах??!! [17]

В умовах повномасштабної війни Україна продовжує боротися за кожного учня та за якісне надання навчального матеріалу. Залежно від рішення освітнього закладу навчання проводиться у дистанційному чи змішаному форматі. Виключно дистанційна форма залишається у 20-кілометровій від кордону з країною-агресором зони.

Під час кризових ситуацій критично важливим критерієм для забезпечення якісної освіти в умовах війни є адаптація освітніх програм. З урахуванням умов війни доцільно ввести деякі зміни до змісту навчальних програм, а саме:

- 1) необхідно розробляти гнучкі освітні програми, які можуть легко адаптуватися до змін в умовах війни. Це може включати перегляд розкладу занять, зміну методик викладання та організацію додаткових занять для компенсації втраченого часу;
- 2) освітні програми повинні включати елементи безпеки та захисту, щоб підготувати учнів до можливих небезпечних ситуацій; це може охоплювати навчання першої допомоги, безпекових процедур та вмінь діяти у кризових ситуаціях;
- 3) потрібно переглянути зміст навчальних предметів, щоб відповідати потребам учнів у зоні війни, наприклад, у програмах з історії можуть додаватися матеріали про сучасні бойові дії та їх вплив на суспільство, а у програмах з природничих наук можуть включатися відомості про безпеку природних катастроф;
- 4) освітні програми можуть використовувати інтерактивні методи навчання, такі як ігри, вправи та дискусії, щоб зробити навчання більш захоплюючим та ефективним у умовах війни;
- 5) навчальні програми повинні включати елементи підтримки психологічного благополуччя, такі як навчання стресостійкості, психологічна підтримка та засоби саморегуляції для учнів, вчителів та адміністраторів.

Адаптація освітніх програм до умов війни вимагає комплексного підходу та постійного вдосконалення з урахуванням специфічних потреб учнів та викликів кризових ситуацій.

Більшість регіонів України на час проведення національного мультипредметного тесту (НМТ) у 2022 та 2023 роках постійно перебувала під загрозою повітряних ударів російського агресора, тому тестування тривало за складних умов. Сесії НМТ неодноразово переривалися повітряними тривогами. На систему тестування були спрямовані кібератаки. Проте, незважаючи на надскладні умови навчання в часи пандемії COVID-19 і повномасштабної російської агресії, Україні є чим і ким пишатися, адже наші вступники показують результати сили волі, академічної стійкості та справжнього героїзму, готуючись у підвальних приміщеннях при свічках і звуках вибухів, стрілянини та завивання сирен. За даними Українського центру оцінювання якості освіти (рис.1) [6], 50 вступників набрали по 200 балів з усіх трьох предметів, 408 учасників досягли вершини з двох основних предметів, Максимальну кількість балів за один предмет отримали 3227 вступників. Завдяки таким результатам українські випускники отримали справедливую можливість продовжувати навчання у закладах вищої освіти на держбюджетній основі.

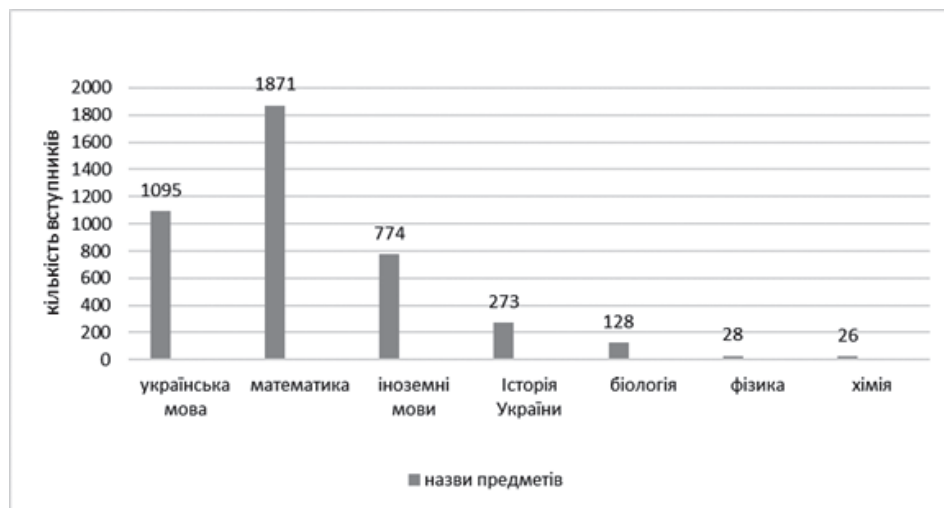

Рисунок 1. Результати НМТ-2023: кількість учасників, які отримали 200 балів з обраних предметів

Джерело: Український центр оцінювання якості освіти [6]

Ранжування рейтингового балу випускників за результатами нмт-2023 у прикордонних областях представлено у таблиці 2 [16].

Таблиця 2. Рейтинг областей України за результатами національного мультипредметного тесту у 2023 році.

Область	Місце	Середній бал нмт	Кількість вступників
Луганська	2	142,25	3084
Донецька	4	141,56	14457
Сумська	6	140,84	4030
Запорізька	7	140,5	2355
Харківська	16	138,95	5026
Чернігівська	18	138,36	3854
Херсонська	19	137,96	1283
Миколаївська	22	137,45	2864
Одеська	23	137,44	7484

Джерело: Український центр оцінювання якості освіти [16]

Як бачимо, 4 області, які знаходяться в епіцентрі активних бойових дій, показали ТОП-10 кращих результатів. В усіх перерахованих регіонах нмт проходив у екстремальних умовах, проте, на жаль, комп'ютерна програма не враховує стрес та психологічний стан тих, хто став учасником воєнної екзаменаційної сесії.

З метою збереження отриманих результатів, а також їх значного покращення, вважаємо за доцільне продовжувати забезпечувати неперервність освітнього процесу, використовуючи для цього змішаний та суто он-лайн режими (останнє стосується 20-кілометрової зони та тимчасово окупованих територій). Дистанційні технології дозволяють учням і викладачам отримувати доступ до навчальних ресурсів з будь-якого місця, що є особливо важливим в умовах війни, коли доступ до традиційних освітніх закладів може бути обмеженим; надають можливість гнучкості у навчанні, дозволяючи учням та студентам пристосовувати графік і темп навчання до власних потреб та умов.

Онлайн-платформи також забезпечують можливості взаємодії учасників різних спільнот, що може бути особливо важливим у віртуальному середовищі, де можна ділитися досвідом та підтримувати один одного. Використання технологій дозволяє впроваджувати системи моніторингу та оцінювання навчання, що сприяє ефективності освітнього процесу та розвитку учасників освітнього процесу. Такий підхід може бути ключовим для забезпечення стабільності та якості освіти в умовах військових дій.

5. Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, у статті здійснено аналіз тих викликів та можливостей, які стоять перед освітньою сферою в умовах війни. Зазначено, що війна створює особливі умови для освіти, вимагаючи нових стратегій та підходів.

Підкреслено необхідність удосконалення стратегій та надання підтримки для забезпечення доступу до освіти в умовах повномасштабних військових дій. У організацію забезпечення якісного освітнього процесу в умовах війни та вирішення проблем, що виникають, повинні бути залучені не лише шкільні колективи, але й влада, широка громадськість та міжнародні організації:

- *влада* зобов'язана забезпечити безпеку освітніх закладів, зокрема розробити та впровадити плани евакуації та захисту; створити служби психологічної підтримки для учасників освітнього процесу, які пережили стресові ситуації внаслідок військових дій; створити спеціальні програми для надавачів освітніх послуг; проводити активну адвокацію за освітні права в умовах війни на різних рівнях, включаючи співпрацю з міжнародними організаціями;
- *громадські організації* можуть створювати програми та ініціативи для забезпечення матеріальних та психологічних потреб освітян у воєнних зонах; проводити моніторинг умов навчання та висвітлювати проблем через різні канали для залучення уваги широкої громадськості; залучення громадян до волонтерської допомоги у забезпеченні навчальних закладів, допомоги вчителям та учням;
- *міжнародні організації* мають можливість започаткувати освітні ініціативи та проекти для дітей та молоді в умовах повномасштабних бойових дій; надавати гранти на виконання проектів, спрямованих на відбудову суспільства після закінчення бойових дій тощо.

Ці рекомендації спрямовані на забезпечення якісної та безпечної освіти в умовах війни за участю і влади, і громадянського суспільства.

Війна не може тривати вічно. Якою б нескінченною вона не здавалася, якою б страшною вона не була, за нею обов'язково настане світанок Перемоги. Тримаємося... Віримо...

References:

1. Війна та освіта: як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи: оприлюднено результати дослідження. 2023. URL: <https://op.ua/news/osvita-v-ukraini/viyna-ta-osvita-yak-rik-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-vplivuv-na-ukrayinski-shkoli-oprilyudneno-rezultati-doslidzhennya>.
2. Москалюк М., Москалюк Н. Підвищення мотивації студентів в умовах дистанційного навчання під час військових дій. Науковий вісник Ізмайльського державного гуманітарного університету, (60), 2022. С. 118-127. URL: <http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/663>
3. Назар М. М. Віртуальне навчання в умовах війни. Інноваційна професійна освіта, 2022, URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732449>
4. Організація освіти в умовах війни: рекомендації міжнародних організацій. / Локшина О. та ін. Український Педагогічний журнал (2), 2022. С. 5-18. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-2-5-18>
5. Оснащення укриття у школі. URL: <https://osvitoria.media/experience/bez-barabaniv-ta-skovoridok-shho-maye-buty-v-ukrytti-shkoly/>
6. Основна сесія нмт-2023: найкращі вступники. URL: <https://testportal.gov.ua/osnovna-sesiya-nmt-2023-najkrashhi-vstupnyky>
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про початок навчального року під час дії воєнного стану в Україні» від 28 липня 2023 № 782. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-pochatok-navchalnoho-roku-pid-chas-voiennoho-stanu-v-ukraini-i280723-782>
8. Про вищу освіту: Закон України 01.07.2014. №1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
9. Про внесення змін до деяких законів України в сфері освіти щодо врегулювання окремих питань освітньої діяльності в умовах воєнного стану: Закон України № 7325/ URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/224257.html>
10. Про затвердження методичних рекомендацій щодо окремих питань здобуття освіти в закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні: Наказ МОН № 563 від 15.05.2023 року. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/89142/
11. Про організацію 2023/2024 навчального року в закладах загальної середньої освіти: Лист МОН від 16.08.2023 р. № 1/12186-23. URL: <https://document.vobu.ua/doc/21145>
12. Про організацію освітнього процесу: Лист Міністерства освіти і науки України від 06.03.2022. №1/3371-22. URL: https://uon.cg.gov.ua/web_docs/2143/2022/04/docs/1_3371-22.pdf
13. Про освіту: Закон України. 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
14. Про повну загальну середню освіту: Закон України, 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

15. Про укриття на Сумщині. URL:<https://sm.gov.ua/en/arkhiv1/33060-na-sumshchyni-za-piv-roku-dodalosya-mayzhe-400-ukryttiv.html>
16. Рейтинг областей за результатами НМТ. URL: <https://osvita.ua/school/rating/89944/>
17. У Харкові школярі навчаються в метро у дві зміни. URL:<https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3756895-u-harkovi-skolari-navcautsa-v-metro-u-dvi-zmini.html>
18. Шелестова Л. Навчальні втрати учнів в умовах війни: сутність, діагностика та шляхи подолання – Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи, 2023. URL:[https://doi.org/10.32405/2413-4139-2023-1\(30\)-62-72](https://doi.org/10.32405/2413-4139-2023-1(30)-62-72)
19. Як вчителю організувати свою роботу під час війни: рекомендації Державної служби якості освіти. URL:https://sqe.gov.ua/yak-vchitelyu-organizuvati-svoyu-robotu-p/?fbclid=IwAR27UOhBQXq3xjWyp6FCaUzt9Qc4e3_9HnmhoIpJxsJq3j-i68U-hgc2NgA
20. Як здійснювати оцінювання навчальних досягнень учнів в умовах війни: рекомендації Державної служби якості освіти. URL:<https://sqe.gov.ua/yak-zdiysnyuvati-ocinyuvannya-navchalni>

Transliteration of References:

1. Viina ta osvita: yak rik povnomasshtabnoho vtorhnennia vplynuv na ukraïnski shkoly: opryliudneno rezultaty doslidzhennia [War and education: how a year of full-scale invasion affected Ukrainian schools: study results released]. 2023. URL:<https://op.ua/news/osvita-v-ukraini/viyna-ta-osvita-yak-rik-povno-masshtabnogo-vtorgnennya-vplynuv-na-ukrayinski-shkoli-oprilyudneno-rezultati-doslidzhennya>. [in Ukrainian].
2. Moskaliuk M., Moskaliuk N. (2022). Pidvyshchennia motyvatsii studentiv v umovakh dystantsiinoho navchannia pid chas viiskovykh dii [Students' motivation increasing in the conditions of distance learning during military operations. Naukovyi visnyk Izmail'skoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu [Scientific Bulletin of the Izmail State Humanitarian University] (60), 2022. S. 118-127. URL: <http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/663> [in Ukrainian].
3. Nazar M. M. (2022). Virtualne navchannia v umovakh viiny [Virtual training in war conditions]. Innovatsiina profesiina osvita [Innovative professional education], 2022, URI: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732449> [in Ukrainian].
4. Orhanizatsiia osvity v umovakh viiny: rekomendatsii mizhnarodnykh orhanizatsii [Organization of education in the conditions of war: recommendations of international organizations]. / Lokshyna O. ta in. Ukrainskyi Pedagogichnyi zhurnal [Ukrainian Pedagogical Journal] (2), 2022. S. 5-18. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-2-5-18> [in Ukrainian].

5. Osnashchennia ukryttia u shkoli [Equipment of a school shelter]. URL:<https://osvitoria.media/experience/bez-barabaniv-ta-skovoridok-shho-maye-buty-v-ukrytti-shkoly/> [in Ukrainian].
6. Osnovna sesiia NMT-2023: naikrashchi vstupnyky [The main session of NMT-2023: the best entrants.]. URL:<https://testportal.gov.ua/osnovna-sesiya-nmt-2023-naikrashhi-vstupnyky> [in Ukrainian].
7. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro pochatok navchalnoho roku pid chas dii voiennoho stanu v Ukraini» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the beginning of the academic year during martial law in Ukraine”] vid 28 lypnia 2023 № 782. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-pochatok-navchalnoho-roku-pid-chas-voiennoho-stanu-v-ukraini-i280723-782> [in Ukrainian].
8. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy [On higher education: Law of Ukraine] 01.07.2014. No1556-VII. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian].
9. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy v sferi osvity shchodo vrehuliuvannia okremykh pytan osvitnoi diialnosti v umovakh voiennoho stanu: Zakon Ukrainy [About making changes to some laws of Ukraine in the field of education regarding the regulation of certain issues of educational activity under martial law: Law of Ukraine] 28.04.2022. № 7325. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/224257.html> [in Ukrainian].
10. Pro zatverdzhennia metodychnykh rekomendatsii shchodo okremykh pytan zdobuttia osvity v zakladakh zahalnoi serednoi osvity v umovakh voiennoho stanu v Ukraini: Nakaz MON [About the approval of methodological recommendations regarding certain issues of obtaining an education in institutions of general secondary education under the conditions of martial law in Ukraine: Order of the Ministry of Education and Science]. № 563 vid 15.05.2023. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/89142/ [in Ukrainian].
11. Pro orhanizatsiiu 2023/2024 navchalnoho roku v zakladakh zahalnoi serednoi osvity: Lyst MON [About the organization of the 2023/2024 academic year in general secondary education establishments: Letter of the Ministry of Education and Science] vid 16.08.2023 r. № 1/12186-23. URL: <https://document.vobu.ua/doc/21145> [in Ukrainian].
12. Pro orhanizatsiiu osvitnoho protsesu: Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy [About the organization of the educational process: Letter from the Ministry of Education and Science of Ukraine] vid 06.03.2022. №1/3371-22. URL: https://uon.cg.gov.ua/web_docs/2143/2022/04/docs/1_3371-22.pdf [in Ukrainian].
13. Pro osvitu: Zakon Ukrainy [On education: Law of Ukraine]. 2017. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. [in Ukrainian].
14. Pro povnu zahalnu seredniu osvitu: Zakon Ukrainy [On comprehensive general secondary education: Law of Ukraine], 2020. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> [in Ukrainian].

15. Pro ukryttia na Sumshchyni [About shelters in Sumy Oblast]. URL:<https://sm.gov.ua/en/arkhiv1/33060-na-sumshchyni-za-piv-roku-dodalosya-mayzhe-400-ukryttiv.html> [in Ukrainian].
16. Reitynh oblastei za rezultatamy NMT [Rating of regions according to the results of the NMT]. URL: <https://osvita.ua/school/rating/89944/> [in Ukrainian].
17. U Kharkovi shkoliari navchaiutsia v metro u dvi zminy [In Kharkiv schoolchildren study in the subway in two shifts]. URL:<https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3756895-u-harkovi-skolari-navcautsa-v-metro-u-dvi-zmini.html> [in Ukrainian].
18. Shelestova L. Navchalni vtraty uchniv v umovakh viiny: sutnist, diahnostyka ta shliakhy podolannia [Educational losses of students in war conditions: essence, diagnosis and ways of overcoming] – Pedahohichni innovatsii: idei, realii, perspektyvy [Pedagogical innovations: ideas, realities, perspectives], 2023. URL:[https://doi.org/10.32405/2413-4139-2023-1\(30\)-62-72](https://doi.org/10.32405/2413-4139-2023-1(30)-62-72) [in Ukrainian].
19. Yak vchyteliu orhanizuvaty svoiu robotu pid chas viiny: rekomendatsii Derzhavnoi sluzhby yakosti osvity [How a teacher should organize his work during the war: recommendations of the State Service for the Education Quality]. URL:https://sqe.gov.ua/yak-vchitelyu-organizuvati-svoyu-robotu-p/?fbclid=IwAR27UOhBQXq3xjWyp6FCaUzt9Qc4e3_9HnmhoIpJxsJq3j-i68U-hgc2NgA [in Ukrainian].
20. Yak zdiisniuvaty otsiniuvannia navchalnykh dosiahnen uchniv v umovakh viiny: rekomendatsii Derzhavnoi sluzhby yakosti osvity [How to evaluate the educational achievements of students in war conditions: recommendations of the State Service for the Education Quality]. URL:<https://sqe.gov.ua/yak-zdiysnyuvati-ocinyuvannia-navchalni> [in Ukrainian].

The Author

Maryna Mykolaiivna CHYKALOVA
*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Foreign Languages Chair,
A.S. Makarenko Sumy State Pedagogical University,
Sumy, Ukraine*
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2660-3710>
E-mail: chmn@ukr.net

Abstracts

МАРИНА ЧИКАЛОВА. Навчання під обстрілами: виклики і можливості для освітньої сфери. У статті автор зосереджує увагу на умовах та веденні навчального процесу в умовах повно-

масштабної війни. Проаналізовані наукові джерела науковців, які присвятили свої дослідження проблемам організації освітнього процесу в умовах форс-мажорних обставин. Надано перелік нормативних актів, відповідно до яких слід проводити навчання в умовах бойових дій та воєнного стану. У статті порушено питання впливу військових дій на освітній процес та їх можливі наслідки, а також необхідність облаштування надійних укриттів у закладах освіти для забезпечення надійності та безпеки всіх учасників освітнього процесу. Автор наводить статистичні дані щодо результатів з національного мультипредметного тесту у 2023 році вступників із прикордонних областей. Виокремлено технології, які дозволяють здобувачам освітніх послуг отримувати якісну освіту навіть у умовах військових викликів. Автором сформульовано рекомендації, спрямовані на забезпечення якісної та безпечної освіти в умовах війни за участю влади, і громадянського суспільства.

Ключові слова: освіта, війна, дистанційне навчання, заклади освіти.

MARYNA CZYKAŁOWA. **Nauka pod ostrzałami: wyzwania i możliwości dla sektora edukacyjnego.** W artykule autor skupia się na warunkach i prowadzeniu procesu edukacyjnego w czasie wojny na pełną skalę. Przeanalizowano źródła naukowe naukowców, którzy swoje badania poświęcili problematyce organizacji procesu edukacyjnego w warunkach działania siły wyższej. Podano wykaz przepisów i innych aktów normatywnych, zgodnie z którymi należy prowadzić nauczanie w warunkach działań wojennych i stanu wojennego. W artykule podjęto kwestię wpływu działań wojennych na proces edukacyjny i ich możliwe konsekwencje, a także potrzebę zorganizowania w placówkach oświatowych dobrych schronów, aby zapewnić niezawodność i bezpieczeństwo wszystkim uczestnikom procesu edukacyjnego. Autor podaje dane statystyczne dotyczące wyników krajowego testu wielopremiotowego w 2023 roku kandydatów z obwodów przygranicznych. Wyodrębniono technologie, które umożliwiają uczniom i studentom uzyskanie wysokiej jakości edukacji nawet w warunkach wyzwań wojсковych. Autor scharakteryzował zalecenia mające na celu zapewnienie edukacji wysokiej jakości i bezpiecznej edukacji w warunkach wojny przy udziale władz i społeczeństwa obywatelskiego.

Słowa kluczowe: edukacja, wojna, kształcenie na odległość, instytucje oświatowe.